

Könyvismertetés.

„*Gyakorlati Irásmagyarázat.* A theologiai hallgatóságnak lelkésztársainak s az érdeklődőknek szives figyelmébe ajánlja Ifj. Draskóczy Lajos ág. h. ev. lelkész“. Eperjes 1904. Ára 40 fill.

Egy 8° ivre terjedő, igénytelen kis füzet, mely alig vonta magára a napi politika mozgalmait teljesen lefoglalt közfigyelmet. A vallási és egyházi közvélemény hivatott közegei sem igen vettek eddig tudomást róla.

Pedig tárgya a mennyire fontos, annyira *időszerű*. Evangelizálni a mi teljesen megváltozott, mindinkább elvilágiasodó nemzedékünket, — ez az a nagy feladat, melynek megoldása csak a buzgó lelkipásztorkodás s az azt támogató szószéki igehirdetés útján sikerül. Vissza az örök igazság eredeti forrásához, az íráshoz! az élet vize, mely abból fakad, üdítő hatással lesz a napi gond, a heti munka terhe alatt kimerült lélekre.

De ez — úgy látszik — hangzatos szólamná lett köztünk. Abban egyetértünk kivétel nélkül, hogy az írás az igehirdetésnek alapja. De bizonyosságot tesz-e erről a *gyakorlat*? Éppen nem meddő egyházi beszédiródmunk termékei közt a valóban „*bibliikus*“ predikációk száma aránytalanul csekély, sőt képviselve van köztük az a „*műfaj*“ is, mely a morálizáló s filantropizáló ráccionálizmus rég begyepesedett ösvényén halad. Szárnyra bocsátjuk theol. ifjúságunkat, útravalóul kíséri buzgó intésünk: „tudakozzátok az írásokat!“ — de hogy e kincses bányában rejlő nemes ércet miként lehet napfényre hozni s miként kell úgy feldolgozni, hogy a lelkiháztartásban, a vallásos életforgalomban értékes, nélkülözhetlen eszközzé váljék, — azt kevesen tudják, mert az iskola falain kívül nem igen volt alkalmuk e munkakörrel megismerkedni.

Theol. és egyházi irodalmunk körén belül legalább a *homilétai* célú szolgáló irásmagyarázat nagyon gyéren van képviselve. S az e szakba vágó néhány munka is vagy egyes bibliai könyvekre terjed ki, vagy a bibliai igazságok előterjesztésének egyes műfajaira szorítkozik. Ilyenek *Koren Pálnak* a Jézus hasonlatait, csodáit, szenvedését s néhány bibliai könyvet magyarázó, teljes méltánylást érdemlő művei.

A bibliai szövegválasztás kérdése nem lévén hazai á. h. evang. egyházunkban hatóságilag szabályozva, lelkészeink — kevés kivétellel — a hagyományos, *ősrégi perikópákhoz* ragaszkodnak. Ezek pedig mindaddig mostoha bánásmódban részesültek, legalább annyiban, mennyiben rendszeres és beható magyarázati munka nem ismerteti. A bold. *Guggenberger János* ráckozári lelkész úttörő műve („A keresztyén egyház és a perikópák“. Budapest 1888.) nem igen keltett figyelmet, különben ez sem bocsátkozik a régi perikópák gyakorlati értelmezésébe, hanem szoritkozik az egyházi év ismertetésére s azon viszony megállapítására, mely a régi alapigék s az egyházi évszak uralkodó eszméje közt fennáll.

Melegen üdvözöljük a kezeink közt levő kis füzetet. *Ujdonság* az a szó betű szerint való értelmében. Előhírnöke az egy, a többi perikópákra is kiterjedő nagyobb munkának, melyre a lelkes szerző ebben, a Szentháromság utáni VIII. vasárnapra rendelt evangeliomi alapigét tárgyaló füzetben, hívja fel figyelmünket.

Mutatvánnyal, oly szemelvénynyel van dolgunk, melyből a szakértő következtetést vonhat a feltételelesen ígért mű irodalmi értékére. Tehát úgy a tárgy, valamint az író iránt való tekintet parancsolólag követeli, hogy e füzetrel behatóbban foglalkozzunk.

Hogy e feladatnak megfeleljünk, röviden kell utalnunk az *írányelvekre*, melyeket a régi perikópák gyakorlati célra való magyarázása terén, — a mi nézetünk szerint — szem elől téveszteni sem nem szabad, sem nem lehet.

Bengel, a „Gnomon“ ismert írója, e velős és szellemes pontban foglalja össze a gyakorlati írásmagyarázat sikerének feltételét: „*te totum applica ad textum, et textum totum applica ad te.*“ Ez alig jelent mást, mint: a gyakorlati írásmagyarázóban egyesülnie kell a *tudós exegetának az ügyes homilétával.*

Ez elengedhetlen feltételben rejlik a nehézség, melylyel e téren a lelkiismeretes munkásság találkozik. A szöveggel, annak úgy nyelvi, mint történeti értelme, annak úgy a kontextushoz, mint a kánon egyéb tartalmához való viszonya tekintetében, teljesen tisztában kell lennie annak, ki azt a lelki épülés céljára értékesíteni szándékozik. Nem szabad egyedül a hagyományos fordítást alapul vennie, az eredeti szöveget s a tudományos exegezis leszűrt tiszta eredményét, amint az pozitív igazságokká jegezesedett, kell ismernie. Annyiban *exegeta* a gyakorlati írásmagyarázat művelője is. A textus egyrészt az a kör, melyen belül minden pontot érintenie kell, másrészt az a korlát, melyen túl terjeszkednie nem szabad. *Te totum applica ad textum!*

De az *exegeta* csak útegyengetője a *homilétának*. A nyers anyagból építenie kell. Ez semmivel sem könnyebb, mint kutatni, összehordani és rendezni az anyagot. „*Textum totum applica ad te!*“ — ez itt a nagy feladat. Ki oldhatja meg? A ki *ismeri* az

életet, annak kísérteteit, örömet, bánatát; a népeletet, a nép észjárását, szivverését, — és a vallásos élet pszichológiáját, amint az az élő társadalomban, a történelemben, az egyház fejlődésében, a család s az egyes ember és saját lelki világában megnyilatkozik. S végül a ki nemcsak ismeri, de szíve egész melegevel *szereti* s akarata osztatlan erejével *szolgálja* azt az egyházat, melynek híveit építeni óhajtja. Az írást megeleveníteni, a multat megjeleníteni, a biblia üdvtanait átültetni az élet talajába, az élet titkaiba bevilágítani a kijelentés fényével, szóval az írást s az életet egymáshoz közeli szoros viszonyba hozni, — oly feladat, melynek előfeltétele az írásban s a theol. tudományokban való teljes jártasság, valamint az életnek vallás-lélektani tapasztaláson nyugvó alapos ismerete.

A szövegnek exegetikai értelmezése s annak gyakorlati czélra való értékesítése közt megállapított viszonyból természet-szerűleg folyik egy másik fontos irányelv: a homiléta magyarázza a textust, hogy ennek termékenyítő elemeit a *vallásos élet* gyarapítása érdekében érvényesítse. Az exegezis tehát az *eszköz*, a lelkiépítés a *czél*. Hosszas, részletes fejtegetés, a tudomány nehézkes apparatusát mozgósító bizonyítás, vagy polémikus kirohanás, amint ezzel egyes szakbavágó német munkákban találkozunk,¹⁾ a gyakorlati czélt szolgáló írásmagyarázat s az egyházi beszéd terén alig van helyén. A homiléta a komoly írástanulmány útján nyert pozitív bibliai igazságokat hirdesse, — de arról, miért nem fogadja el a netán kifejezésre jutó ellenézetet, önmagának adjon számot s ne untassa azzal a hallgatót, kinek „lélek és élet“-re van szüksége. Dibelius drezdeni egyházi főtanácsos, a berlini Domkandidatenstift fennállása ötvenedik évfordulóján a korszerű predikációról olvasott értekezésében, e figyelemre méltó szóval érinti kérdésünket: „bizonyára félszeg eljárás, ha a predikátor — ha szabad e kifejezést használnom — héber és görög, de nem német nyelven szól. Ha a Jordán folyó partján, a Kármel hegyén, vagy Korint városában soká késlelteti hallgatóit, a kiknek a Spree, az Elbe vagy Saale mellékén, a Harc — vagy az Óriáshegység alján, Berlin vagy Leipcig városában van az otthonjuk. Ha a textust régészeti vonatkozásiban, az ókori viszonyok elnyújtott ismertetésével értelmezi, nem vevén észébe azt, hogy nem mind az, amit a tanuló szobában szükségképen el kell végezni, a szószerke is való.“¹⁾ Aranyszavak, melyek fent levezetett tételünket egy, úgy a tudomány, mint a lelkészkedés terén kiváló férfi tekintélyével megerősítik. Mellesleg

¹⁾ Ilyen a különben nagyon ajánlható: Lange J. P. „Theol. homilet. Bibelwerk“-je (36 kötet. Bielefeld 1857.) és Nebe A. kiváló műve: „Die evang. Perikopen des Kirchenjahres wissenschaftlich und erbaulich ausgelegt.“ (3 kötet Wiesbaden, 3. kiadás 1886.)

²⁾ L. „Das Pfarrhaus“ 1905. 9. lap.

jegyzem meg, hogy a hagyományos jelzés: „gyakorlati írásmagyarázat“ éppen az itt tárgyalt viszony alapján alig mondható megfelelőnek, a mennyiben az írásmagyarázat mint eszköz alárendelt viszonyban áll a homilétai célhoz.

A homilétai érdek megkívánja azt is, hogy a szöveg tárgyalása *egységes alapon* történjék. Mi sem könnyebb, mint a textus egyes pontjaihoz tanulságos reflexiót, épületes megjegyzést fűzni, a nélkül, hogy azokat a szöveg alapeszméje alapján egymással szervi, az az, egymást feltételező s egymást kiegészítő kapcsolatba hoznók. Az ilyen tárgyalási mód lelki szemünk előtt feltár egyes mozaikszerű képeket. Az egyiknek benyomását eltörli a másiké, egymást felváltják, hogy hatásukat kölcsönösen megsemmisítsék. Találomra jellemzi e módszert Harms e humoros szóval: ily tanulságokkal az ember „betelik, de jól nem lakik.“ Kell központi eszmének lenni, mely körül a szöveg egyes elemei természet- és szükségszerűleg csoportosulnak. Alaphangja — mint az egyszerű dallam a zenei műalkotás minden részéből — kiérezhető legyen minden egyes részletből, a gyakorlati célból való tárgyalás folyamán is. Az egységre való törekvés kifejezésre jut abban az általános szokásban, hogy a homilétai célú szolgáló írásmagyarázat munkásai a textus részletes tárgyalását, az eszméket összefoglaló tételek, az úgynevezett témák közlésével s ezeknek részekre való tagolásával egészítik ki.

Nem mellőzhető e téren végül a *liturgiai érdek* sem. Nevezetesen feltétlenül kell követelményével számolni, hogy a perikópák, tehát az egyházi év bizonyos napjaira kitűzött bibliai szakaszok épületes tárgyalása munkájában az egyházi szónoknak segédkezet nyújthassunk. A predikáció nem általános értelemben vett vallásos tartalmú szónoki mű, sem nem magában véve bibliai alapon álló épületes elmélkedés, hanem az istenitisztelet körében helyet foglaló, sőt mint annak főalkotó része a liturgia célját kiválóan szolgáló szerv, egy szóval *kultuszbeszéd*. A kultusz pedig az *egyházi év* jellegét kell hogy visszatükrözze oly módon, hogy annak minden részében, kiváltképen főrészében, az igehirdetésben, az egyházi év uralkodó eszméje méltó kifejezésre jusson. Éppen arra való tekintettel tartotta meg egyházunk a perikóparendszert, részint, mint magyarországi egyházunkban, változatlan régi hagyományos alakjában; részint, mint a fejlettebb egyházi viszonyok közt élő külföldi hitsorsosink körében, revidéált, illetőleg egészen újjáalakított formában.

A liturgiai érdeknek figyelembevételét különösen *napjainkban* kell sürgetnünk. Az egyházi év eszméje mindinkább elhomályosul az egyházi köztudatban is. Kétszeres kötelességünk azért, hogy a vallásos kegyeletet ez irányban is fejlesszük ott, hol a külső viszonyainkat teljesen átalakított hatalmi tényezők nyomásától függetlenül fejthetünk ki áldásos munkásságot.

A homilétai célból tárgyalt perikópa alapeszméjének az egyházi év vezéreszméjéhez, — annak az előző ünnepnap i perikópához, — továbbá az ugyanarra a napra rendelt evangeliomi és epistolai szakaszoknak egymáshoz, — valamint a textus tartalmának az azt megelőző vagy utána következő pontokhoz való viszonyát már csak azért sem szabad figyelmen kívül hagyni, mert e viszonyhoz az egyházi év eszméjével kapcsolatos életre való, a lelki építésre nagyon alkalmas eszméket fűzhetünk.

Megfelel-e *ifj. Draskóczy Lajos* munkája ezen elveknek? e kérdésre általánosságban kedvező választ adhatunk. Ő rövid bevezetés után a perikópát pontról pontra magyarázza, alkalmazza és egységbe foglalja.

A bevezetésben kiindul az evang. perikópa és epistola, valamint az előző vasárnapok egyikének evangelioma közt fennálló rokoni viszonyból, rövid s helyes úton rátérvén tárgyára. Az első vers (15) tárgyalását jól közvetíti a megelőző szakaszra való utalással. A „szoros kapu“ s a „keskeny út“ fogalmához, fűzi az intő szót: „őrizzetek magatokat a hamis profétáktól!“ kik az üdv kapuját tágitják, a boldogulás útját könnyítik.

Az egyes pontok közti *logikai kapocs* mindenütt ki van emelve. Kevésbé sikerült az első (15) és második (16) vers közti átmenet. Itt közvetítés nélkül szól magáról az allegorikus képről (fa gyümölcs) a nélkül, hogy ezt a főeszmével szervi kapcsolatba hozná.

Exegetai tekintetben is megfelel e munka az irányában támasztható kívánalomnak. Különb en is a kérdéses szakasz egyike azoknak, melyek a tudományos exegezis terén sem szolgáltatnak eltérő nézetek nyilvánítására alkalmat. Egyes részletkérdések, melyek a perikópa tartalmának lényegét nem érintik (p. o. „a te nevedben“ Károli szerint, eltérőleg az eredetitől: „a te neved által“ 22. v.) itt tekintetbe nem jöhetnek.

A szöveg magyarázatával karöltve jár annak a gyakorlati célra való értékesítése. De rokonszenves írónk mind a két irányban abba a hibába esik, hogy tulságosan *részletez* és *színez*, minek hátrányos következménye, hogy felesleges anyaggal terheli munkáját, ismétlésekkel megnehezíti az eszmehaladást s az anyaghalmazzal elhomályosítja a főeszmét. E hiba különösen a „hamis proféták“ jellemzésében tűnik szembe. Lapokon át foglalkozik e kedvenc tárgyával, az ó és ujszövetségi iratokból merített túlsok idézettel. Kiszínezve képét s kiterjeszkedve a tárgyával csak laza kapcsolatban levő mellékvonásokra (p. o. az „eszeség“-ről szól az 5. lapon, vagy az ítéletről szólva, hivatkozik Luk. 18 r. 11—12 v. nyomán a képmutató farizeus imájára.)

Az *eszmék összefoglalása* a munka végén eléggé sikerült. A közölt diszposíciók jók, részben szépek is. Csak egy-kettő esik kifogás alá. A képes beszédbe öltöztetett részek jelzése csak

akkor igazán szép, ha egységes. „A farizeusokat könnyen megismerheted — ez az egyik téma — mert lehelletük méreg, gondolatuk bűn, szavuk zengő ércz, tettük képmutatás.“ A képes kifejezéseknek az 1. és 3. részben (lehellet, zengő ércz) nem igen felel meg a 2. és 4. rész prózai formulázása. S a „lehellet“ alatt mit értsünk? Ilyen a IX. sz. a. diszpozíció (szív, vallástétel, gyümölcs), valamint a XI. sz. is (ruházatuk, életük, végök.) Egyébkint a diszpozíciók rövid, velős, választékos nyelvű mondatokba öntve, nagyon emelik a munka értékét.

Még csak *nyelvi* tekintetben kockázatunk néhány megjegyzést. Irónk elég világosan terjeszti elő gondolatait. Nyelvében itt-ott inkább a szónoki lendület mint az egyszerű közlés jellege jut kifejezésre (l. 11. 16. 17. lap). Irálya nagyon is virágos, túláradozó és sok benne a drasztikus kifejezés és szólam („biboros tolvaj“, „erénycsőszei“, „birószék harsonája“, „a hatalmas dolgok látszata az igaz próféták glóriájával övezte fejüket a hályoggal takart beteg szemek előtt“, l. különösen a 10. lapon az utolsó pontot!)

Értelemzavaró *sajtóhibákkal* is találkozunk (5. lapon 1 Ján. 2, 18. 19. v.; a 21. lap 2. bekezdésének első mondata is valószínűleg a szedő gondatlansága miatt lett érthetatlenné.)

A szerző mint az előszóban maga is mondja, több *idegen forrásból* merített. De ő tudatosan s önállóan szemelte ki s dolgozta fel az összehordott gazdag anyagot. S teljesen igaza van abban, hogy e munka az ő *egyéniségének* bélyegét viseli magán. A hibák, melyekre felhívtuk figyelmét, az egyéni sajátossággal állnak kapcsolatban. Ezek nem vonnak le semmit munkája értékéből. De emelni fogja azt, ha a szerző munkájának kívánatos sikere érdekében figyelmeztetésünket oly szives készséggel fogadja, a mily szives örömmel mi őt e téren üdvözöljük.

Melegen ajánljuk a szakkörök figyelmébe.

Poszvek Sándor.

Dr. Luther Márton művei. A reformáció négyszázados fordulójának örömnepére és emlékezetére kiadta a Luther-társaság. Sajtó alá rendezte Dr Masznyik Endre. I. R. I. kötet. Pozsony. Wigand. 1904. 461 oldal. Ára 6 korona.

Mikor először kézbe vettem a fordításnak megjelent ezen első kötetét, a fordítás egyik-másik helyén megakadt a szemem. Egy lapocskára észrevételeket kezdtem jegyezgetni. De ettől hamar elment a kedvem. Mikor mások lelkiismeretes, derék munkát végeztek, nagyon kicsinyesnek tetszett, hogy itt-ott fennakadjak a munkájukon csak azért, mert azt nem látom minden ízében tökéletesnek. Jegyzéseimet tűzbe dob-

tam. Akaratom ellen történik, ha azt amit egyszer megsemmisítettem, itt mégis felújítom. Tudják ezt mások is, hogy egyenes felkérésre fogok a munka bírálatába. Jól tudom, hogy könnyebb dolog a más munkájában hibát találni, mint jó és érdemes munkával gyarapítani szegény egyházi irodalmunkat. De talán ép a hibákra vagy fogyatkozásokra való rámutatás ösztönöz némelyeket arra, hogy magát a könyvet is kezükbe véve kutassák az észrevételek helyes vagy helytelen voltát és ily kerülő úton a különben rejtve maradt kincsekre is ráakadjanak. S mert a leggondosabban kezelt kertben is akadhat észre nem vett csalán, a kertész sem veheti rossz néven, ha valaki őt arra figyelmezteti, s viszont, ha a figyelmeztető tévedt, akkor ő is köszönettel veszi a felvilágosító magyarázatot.

Ily szempontokkal fogtam hozzá a Dr. Masznyik Endre szerkesztésében megjelent s a Luther-társaság által kiadott fordítás első kötetének bíráló ismertetéséhez. De ezúttal csak kis részlet az : a bevezetés és a 95 tétel fordítása, a mit tüzetesebb vizsgálat alá vehettem. Ezekhez a következő megjegyzéseket teszem.

A kötet 10. lapján — Luther első (1539. évi) előjáró beszédében — olvasható : „De most immár nem térhetek ki előle és mert köszönetlen is ki akarják adni (bizony nem valami nagy dicsőségemre) összegyűjtött munkáimat, számot vetek értékükkel.“ Az eredetit — sajnos — nem idézhetem. A Köstlin művében (1903. évi kiad. II. köt. 429. l.) található kivonat szerint Luther összegyűjtött munkáinak kiadása történik „ohne mein Dank und mir wenig zu Ehren.“ — A „Dank“ mai értelme : köszönet. Régebben tágabb volt a szónak értelme (danken — denken, Dank — Gedanke), a „valamire gondolást“ is kifejezte. Így az „ohne mein Dank“ azt is jelenthette : a nélkül, hogy rá gondoltam volna, vagyis : eszem ágában sem volt. Ugyanily értelemben fordul elő ez a szó az „Ein feste Burg“ kezdetű ének utolsó versében : „Das Wort sie sollen lassen stahn und kein Dank dazu haben“ . . . az Igét ne bántsák, eszükbe se jusson (rá se gondoljanak), hogy állóhelyében megingathatnák . . .

Tekintettel a híres 95 tétel fordítására — de nem ám csak erre — kívánatosnak tartom a terminusok következetes, szabatos használatát. Jól tudom ugyan, hogy a következetességet túlságba vinni itt sem szabad ; de a mennyire az értelem megengedi, szeretném a magyarban is ugyanannak a szónak megismétlését látni, a mellyel a latin szerint ugyanaz a fogalom egyszer-kétszer már meg volt jelölve. Nem vonatkoztathatom ezt az 1. és a 2. tételben előforduló „poenitentia“-ra, a melyre a magyarban talán nem is találhatunk egy közös kifejezést ; maradjon tehát az elsőben „megtérés“, a másodikban „bűnbánat.“ De azt nem látom szabatosnak, mikor a 21. tételben az „indulgentiae“ — bűcsú, a 30. tételben (II, 5.) a „remissio“ is bűcsú, — a 33.-ban

(II, 8.) a „venia“ ismét búcsú, míg a 38.-ban (II, 13.) a „remissio“ már nem búcsú, hanem bűnbocsánat, a 32.-ben (II, 7.) a „litterae veniarum“ már nem búcsúlevelek, hanem bűnbocsátó cédulák; a 42.-ben (II, 17.) pedig a „redemptio veniarum“ ismét búcsúvásárlás.

A „culpa“ a 6. tételben csak vétek, a 36.-ban (II, 11.) már bűn.

A „veniarum largitas“ a 39. tételben (II, 14.) a búcsú bőszéges áldása, míg a reakövetkező 40.-ben (II, 15.) a búcsú kegye (!).

E mellett enyélges számba mehet az „indulgentiarum commissarius“ felemlítése, a ki a 21. tételben búcsúhirdető, az 52.-ben (III, 2.) búcsúbiztos, a 69.-ben (III, 19.) a bűnbocsánat biztosa. Azt hiszem, a „biztos“ szó se sokkal régibb keletű, mint a „bizományos“ vagy akár az „ügynök.“ Talán lehetne Tetzelt a mainzi érsek bizományosának vagy megbízott ügynökének nevezni és hasonló értelemben a „búcsúbiztost“ is módosítani?

Vessünk pillantást egyes tételekre!

6. A „legfeljebb“ értelme nem egyezik a „nisi“ értelmével. E szócska a magyarban az eredetinek értelmét lényegesen módosítja. A „casus reservatos sibi“ így van fordítva: oly esetekben, a mikre nézve az intézkedés joga reá van ruházva. De ki által legyen az intézkedés joga a pápára ruházva? Ha más valaki által, akkor az eredetiben ei-nek kellene állani; ha ön-maga által, akkor egyszerűen és szó szerint így mondhatjuk: oly esetekben, a melyeket magának fenntartott.

8. „a holtakat semmivel sem szabad terhelni.“ A „morituri“ nem holtakat jelent, hanem haldoklókat. Ezekre szól a következő tétel is.

9. „Articulus mortis et necessitatis“ — magyarul így olvassuk: a halál hitcikkelye és az utolsó gyötrelem. Az „articulus“ nem csak hitcikkelyt jelent, hanem időpontot is. Különösen pedig az „articulus mortis“ annyi mint: a halál órája, a halál pillanata. A „necessitas“ pedig nem az utolsó gyötrelem, hanem csak szükség, ha tetszik végső szükség („die aeusserste Not“) a mi más is lehet, nem csak az *utolsó* gyötrelem.

10. A „bűnbánati törvényekkel“ már a 8. tételben találkoztunk. Ott a latinban „Canones poenitentiales“ áll; itt pedig: „Poenitentiae canonicae.“ Nem tekintve azt, hogy csak némi merészséggel lehet a „canon“-t egyszerűen törvénynek venni, a 8. tételben még megállhatnak a „bűnbánati törvények“; de itt a 10.-ben sehogy sem. Itt ugyanis nem törvényekről, hanem bűnbánatról (talán helyesebben mondva: *vezeklésről*) szól az eredeti szöveg, mely a kánonok szerint történjék. „in purgatorium“ (nem: in purgatorio, a mint ezt a fordítás értette) — tisztító *tűzre* szóló vezeklést róttak némely papok a már haldoklókra, — és ezt nevezi Luther gonosz eljárásnak.

11. . . . „változtatható“ — mutanda (poena canonica) — németül: „dass man sollte . . . verwandeln“ — tehát: változtatandó.

16. „Szerintem“ — „videntur“ — talán: „véleményem szerint“ — vagy: „ugy látszik, hogy“

18. A fordító a 17. tételből helyesen pótolta a „lelkeket“; csak hogy a tiszta értelem megkivánta volna a fogalom teljes pótlását: animae in purgatorio — a lelkek a tisztító tűzben. . . .

36. (II, 11.) . . . „megnyeri“ nem csak, hanem már el is nyerte, birja — „habet remissionem plenariam.“

41. (II, 16.) . . . „a szeretet más egyéb jó cselekedetei“ — a „caeterát“ elég vagy „mással“ vagy „egyébbel“ fordítanunk; de kettő közül az egyik feleslegesnek látszik.

43. (II, 18.) „mutuans egenti“ — „a ki a szűkölködőt megsegíti“ talán: a ki kölcsönt ad a szűkölködőnek. . . .

45. (II, 20.) . . . non indulgentias papae, sed indignationem Dei sibi vendicat. Németül: ladet auf sich Gottes Ungnade. Alighanem ezt tarthatta inkább szem előtt a fordító, mint a latin szöveget, midőn azt mondja, hogy „magára zúdítja az Isten haragját.“ A „sibi vendicat“ (vindicat) nem jelent többet, mint „a maga részére igénybe vesz,“ magáévá tesz. Itt semmi zúdítás vagy más erőszakosság nincsen.

48. (II, 23.) Papa sicut magis eget, ita magis optat pro se devotam orationem magyarul: a pápa a mint nagyobb súlyt fektet az ájtatos imádságra, ugy inkább kívánja is azt Ha ugyan az előttem levő latin szöveg helyes, a miben nem kételkedem, talán inkább így lehetne azt magyarra fordítani: a pápa a mint inkább *reá van szorulva* (eget), ugy inkább is óhajtja, hogy *érette* (pro se) alázattal (vagy ájtatosan) imádkozzanak. . . .

51. (III, 1.) Az „inkább“ az eredetiben nincsen meg. Csakis tévedésből kerülhetett a magyar fordításba. Nélküle a mondat tiszta, világos, befejezett mondat, míg e szócska csak előrészét jelzi a mondatnak, melynek kiegészítő utórésze hiányzik.

78. (IV, 3.) . . . quilibet Papa maiores habet — magyarul: bármely pápa is különb *bűnbocsánattal* rendelkezik. A főnév az előző tételből volt pótolandó; ott azonban nem áll maiores indulgentias vagy venias, — hanem: maiores *gratias*. — „ . . . virtutes, gratias curationum etc.“ — magyarul: kegyelmi erőkkkel, a gyógyítás adományaival stb. A fordítást jónak lehetne minősíteni, ha az eredeti így szólna: virtutum gratias, largitiones curationum etc.

82—88. (IV, 7—13) A kezdő szócskák a latinban: „scilicet item item“ oly igénytelenek, mindennaposak, hogy ne mondjam jelentéktelenek, hogy teljesen beébrném azzal, ha a magyarban is hasonló igénytelenséggel ott állana első

helyen a szokásos „például“, a többi helyeken: „vagy“ „vagy pedig“ Épen nem tartom indokoltnak első helyen a keresett (és kissé rátartó) „Teszem azt“-ot. A hatszor ismétlődő „Szintazonképen“ pedig már az én (moglehet rossz?) izlésem szerint oly torzalakítás, melynek egyetlenegyszeri használata is sok a jóból. Nem is emlékszem, hogy ezt a szót valamikor akár a nép szájáról hallottam volna, akár nyomtatva láttam volna. Tűrhetőbb volna: „hasonlóképen“.

83. (IV, 8.) A helyett, hogy e tétel fordítására észrevételt tennék, esetleges összehasonlítás végett megpróbálom annak magyarra fordítását — ilyformán: „Miért maradnak érvényben a halottak üdvéért rendelt évforduló gyászünneplések és miért nem adja vissza (a pápa), se visszavenni nem engedi az értük hagyományozott javadalmakat, a mikor immár nem igazság, a megváltottakért imádkozni?“

A kötet végén a 441. lapon álló jegyzetekből megtudjuk, hogy Sz. Ágoston meghalt 420-ban. Hase egyháztörténelmi tankönyvéből pedig az tanultuk, hogy Ágoston 429 körül írta „Retractationes“ című munkáját és meghalt a 430. évi aug. 28-án.

A 443. lapon olvasható 11. és 12. szám alatti jegyzeteket nem csak feleslegesnek találom, hanem helyteleneknek is, a mennyiben azokban a tételekben, melyekre vonatkoznak, sem a Luthernek imputált *ingadozást*, sem a szentek felesleges jó cselekedeteinek *tagadását* kifejezve nem látom.

Stettner Gyula.

Az apostolok cselekedeteiről írott könyv. Uj-szövetségi irodalomtörténeti tanulmány theol. akad. magántanári vizsgálatra írta Harsányi István. Ára 2 Kor. 40 fill. kapható szerzőnél Sárospatakon.

Ily című tanulmány jelent meg legközelebb a fent megnevezett fiatal szerzőtől, hogy ő is beleszóljon abba a kritikailag még nem egészen eldöntött kérdésbe, hogy a Csel. könyvének milyen értéket tulajdonítsunk. Legutóbb különösen Blass hallei tanár tűzte napirendre ezt a könyvet (1894. év Studien u. Kritiken c. hallei folyóiratban), a mennyiben a codex D-nek az ismert recepta és kritikai kiadásokétól sokban különböző szövegét összehasonlítván úgy találta, hogy az kétféle alakban maradt reánk, melyek mindegyikének sajátos eredeti jellemző tulajdonságai vannak, minélfogva egykönnyen el nem dönthető, hogy melyik a hitelesebb s többet érő. Annál az élénk érdeklődésnél fogva, a mely a német tudósokat jellemzi (legutóbb tapasztalhattuk a Delitzsch által támasztott irodalmi háboruságnál), természetes jelenség, hogy a kérdéshez, mondhatjuk igen fontos kérdéshez sokan s köztük kiváló nevű tudósok szóltak hozzá. S miután a szöveg hitelességének eldöntése a szerkesztésre vo-

natkozó egyéb kérdésektől alig választható el, ez okból lassan belevonattak a diskuszióba a könyv keletkezésére és hitelességére vonatkozó összes kérdések. Ily módon tárgyalja a Csel. könyvét Harsányi is. 153 oldalra terjedő műve a következő 6 szakaszra és egy függelékre oszlik: 1. Az Ap. Csel. ről írott könyv adatainak történeti hitelessége. 2. Az Ap. Csel. írott könyv célja. 3. Az Ap. Csel. írott könyv forrásai. 4. Az Ap. Csel. írott könyv szerzője, szerzettetési ideje és helye. 5. Az Ap. Csel. i. k. kétféle szövege. 5. Az Ap. Cs. i. k. adatainak chronologiai meghatározása. Befejezés. Végül függelék (134—153 oldal). E szakaszokat megelőzi egy rövidke bevezetés, a melyben elmondja, hogy a Csel. k. nem részesít kellő figyelemben, pedig nagyon érdekes könyv, a miben túloz, mert különösen Baur óta nagyon sokan és behatóan foglalkoztak e művel, a minthogy a nagyon fontos, sokszor s legkülönbözőbb eredménnyel tárgyalt synoptikus kérdés újból meg újból kényszerítette a theol.-okat az Actával való foglalkozásra. Nem áll meg tehát ez a tétel: „hét pecséttel lezárt könyv ez még ma is a kritikusok előtt“, a mit különben maga a szerző is megcáfol kiadott monografiájával.

A mű felosztásában nem tudok egyezni a szerzővel. Nézetem szerint mindaddig nem lehet a Csel. adatainak történeti hitelességéről szólni, a míg előzetesen a forrásaival, céljával s általában szerkesztési körülményeivel nem jöttünk tisztába. Szerzőnk a maga felosztásával elébe vág azon kérdés eldöntésének, hogy történelmi értéke azoktól a forrásoktól függ, a melyeket felhasználás előtt, hogy miként használta fel őket. Így tehát különösen a 3-ik és 2-ik részt előbb kellett volna tárgyalnia. Kitűnik ez mindjárt Jézus mennybe menetelének történeti tárgyalásánál, a melyről minden közelebbi megokolás nélkül azt állítja, hogy *2-ik századbéli* hitrege, holott ennek eldöntése csak akkor lehetséges, ha előbb tisztában vagyunk a Csel. szerkesztési viszonyaival nevezetesen pedig forrásaival, melyeket felhasználás előtt áll a Csel. írójának beszédeinél s egyes történeti adatainál (pl. a pünkösdi ünnep története), a melyeknek tárgyalásában maga az író megjegyzi, hogy hitelességök tekintetében csak később, más kérdések eldöntése után mondhat végleges ítéletet (12. old. 14. sor felülről; 13. old. 10. sor felülről, a Josefussal való rokonság, páli levelekhez való viszony s ezek alapján az egyes tört. adatok hitelességének eldöntése, mielőtt e viszonyról megismerkedtünk.) — Terjedelmét tekintve ez a szakasz a mű leghosszabb része (több mint fele az egésznek); végig megyen az egész Csel. könyvén s vizsgálja főbb adatait összehasonlítva azokat első sorban a páli levelekkel, de azután más-honnan vett adatokkal és körülményekkel. Ismer ugyan néhány művet a Csel. legujabb irodalmából is, általános irányát tekintve azonban a tübingai iskolának hatása uralkodik benne. Azzal az

elmélettel, hogy az első keresztyénségben ádáz harcok dultak a zsidó- és pogány ker. párt között, nem tud szakítani s azt hogy a Csel. könyve már az első század utolsó vagy utolsó előtti tizedében keletkezhetett, nem tudja elfogadni. Hogy az első keresztyének között voltak nézeteltérések s hogy a ki nem forrt ker. világnézet elég anyagot nyújtott a különböző nemzetekből, vallásokból s különféle miveltségű körökből összekerült keresztyéneknek, az kétséget nem szenved ; de hogy ezek az ellentétek oly nagyok és általánosak lettek volna, mint a tübingai iskola tartja, az lehetetlen már csak azért is, mivel ily viszonyok között a ker.-ségnek önásta sirjában el kellett volna pusztulnia. Képtelenség, hogy ily körülmények között Pál Jeruzsálembé eljárjon, a jeruzsálemi ker. szegényekről gondoskodják s gyülekezeteiben volt zsidók is lehessenek nagy számmal. Nem osztom nézetét, hogy a könyvben levő beszédek mind a Csel. írójának készítményei ; ellenkezőleg ő azokat nagyobbára készen találta s csak szükség szerint simitással felhasználta. A pünkösdi csudás beszédben levő gondolatokat a ker.-ségnek a pogányok között is való elterjedését illetőleg összeegyeztethetőnek találom Péternek gondolkodásával, a mely tulajdonkép krisztusi, mert nézetem szerint az ev.-ot már Jézus is egyetemesnek, az összes népekhez szólónak tartotta ; Pálnak érdeme pedig az, hogy ő magát ennek az eszmének teljes propagálására Istentől elrendeltnek s Krisztustól elhivottnak tartotta és volt nemcsak bátorsága, de készütsége is az igének a pogányok között való hirdetésére. Nem osztom azt a nézetét sem, mintha a Csel.-írója a communismust az ős ker. egyházban jelentkezett szokásnak rajzólná (Csel. 2, 44—45), mert az exegesis szabályainak kellő figyelembe vétele mellett ez ki van zárva. Szó szerint véve a verseket nem fejeznek ki communismust, a többi szakaszokkal való összefüggésük pedig kizárja annak létezését. — A könyv első 5 fejezetére kimondott ítéletét nem írom alá (l. 18. old.), mert lehetetlenségnek tartom, hogy pogányszármazásu író, a ki a Csel. könyvének 2-ik részét (különösen 15. fej.-től kezdve) is írta, az első öt s tovább menve a 13. fej.-ig terjedő zsidóskodó hebraistikus ízű részleteket önállóan írta volna. Inkább tudnám ezt feltételezni a mű 2-ik részéről. Az első részben feltétlenül meg kell követelni létező irott forrásokat, a melyeknek ő csak összeállító feldolgozója volt. De a könyv többi részéről sem tartom beigazoltnak szerzőnk azon állításait s érvelését, hogy majd ez, majd amaz nem hiteles, mert a hagyományból van véve vagy mert Pálnak irataival nem áll egészen összhangban. Annak alapján, hogy valaminek forrását nem ismerjük s a közelebbi adatok valamely tény igazolására hiányzanak, senki sincs feljogosítva azoknak hűségében kételkedni, ha csak képtelenségeket s lehetetlen dolgokat nem foglalnak magokban. Arra sincs jogunk, hogy Pálnak leveleit min-

denütt feltétlen tekintélyként szembe állítsuk a Csel könyvével, mert adatok dolgában annyi a hézag és homályosság ezen apostol irataiban, hogy inkább kell törekednünk az összeegyeztetésre, mint sem az ellentétek túlzott kiélesítésével kevés adatainknak elvetésére. István vértanu történetét s beszédét helyesen bírálja el a szerző, de már helytelennek tartom a *πλὴν τῶν ἀποστόλων*-hoz fűzött magyarázatát, mely szerint ha a keresztyéneket üldözték, első sorban a vezetőket igyekeztek eltenni láb alól, így tehát nem igen lehetséges, hogy a többi ker.-ek elmenekültek a vidékre, az apostolok pedig Jeruzsálemben maradtak, hanem annak ellenkezője áll. Helyes exegesis szerint a hely értelme ez: A ker.-ek üldözésében az ap.-ok hűségesen kitartottak s míg a többiek elmenekültek, ők Jeruzsálemben maradtak. Az ap.-ok másként nem is cselekedhettek, ha jó példát akartak mutatni. Simon Mágus történetének magyarázatát sem helyeslem, mert képtelenségnek tartom, hogy a Csel. szerzője Pállal azonosítsa, a kinek ő hű követője. Pál megtérésének magyarázatára vonatkozólag röviden csak azt jegyzem meg, hogy az erre vonatkozó 3 elbeszélés közötti eltéréseket a Csel. könyv szerkesztési viszonyainak kellő mérlegelése mellett nagy fontosságúaknak tekinteni nem lehet s a visio hypothesise Pál megtérését egészen önkényesen magyarázza. Hogy Pálnak damaskusi és arabiai tartózkodása s jeruzsálemi utazása tárgyában különbség van a Csel. és Gal. levél előadása között, azt minden elfogulatlan olvasó elismeri, de már a Kornelius történetének méltatásában nem tudom követni a szerzőt (Csel. 10 —11 ; a mű 27. oldalán). A gal. levélnek (2. fejj.) elbeszélése engem csak megerősít abban, hogy Péter nem volt az az elfogult zsidóskodó apostol a kinek rend szerint tartják, mert lehetetlenség feltenni róla, hogy Antiochiában a volt pogányokkal tartott s csak a jeruzsálemiek hatása alatt ment volna át a zsidóker. párthoz, ha tulzó zsidókeresztyén. Az apostoli konventre szükség volt, mert a jeruzsálemi ker.-ek más nézetben voltak s mert a kérdést, hogy a pog. ker.-ek jogosult tagjai-e a Krisztus egyházának épp abból a tekintetből kellett eldönteni, hogy kötelezők-e rájuk a zsidó ceremoniális törvények? Péternek konventi szereplése is az ő engedékeny universalis gondolkozása mellett bizonyít. Így véve a dolgot Kornelius története hiteles lehet s annak igazolására szolgál, hogy Péter a jer.-ekkel szembehelyezkedve pogányokat is vett fel a ker. egyházba. Mint Jézus közvetlen tanítványa csak nem értette félre az urat annyira, hogy a pogányokat nem tartotta volna felvehetőnek a ker.-ségbe? Ha Jézus maga sem ragaszkodott szigoruan a zsidók ceremoniaihoz, miért kellett volna ragaszkodnia Péternek? Az apostoli konvent hitelességét illetőleg nem tartom az erre vonatkozó két közlést egymással ellentétben állónak s ebben nagyjában igazat adok szerzőnknek. A Gal. 2,₁₀ idevont magya-

rázata azonban nemcsak téves, hanem nyelvtan és nyelvelenes; az *αὐτὸ τοῦτο* nem jelenti „soha „épen akkor“ hanem „ugyanazt, ugyanazért“ különösen ha *ἐἴς* áll előtte. Hivatkozott helyen lexikális megfelelő értelme ez: „mely dologban törekedtem is, hogy ugyanazt tegyem“ körül írás nélkül „és én buzgólkodtam is ebben a munkában“; megfelelő Masznyik fordítása is: „és rajta is voltam, hogy no azt megcselekedjem,“ de a komolyság rovására eső s indokolatlan „no“-nak elhagyásával. A XVI. fejezet magyarázatát sem tudom elfogadni. Abból, hogy Pál apostol a filippibelieket legjobban szerette, képtelenség azt következtetni, hogy ott nem üldözték. Én az ellenkezőjét sokkal jobban következtethetem belőle t. i. azt, hogy mivel annyi sokat szenvedett a filippii gyülekezetért s az hozzá ragaszkodott, annál fogva mint szenvedésekkel szerzett gyermekéhez nagyon ragaszkodott (lásd 52. és 53. ol.) A XX fej.-ben levő miletosi beszéd elvetését nem tartom jogosultnak; tartalmilag egyezik Róm. 16 kifejezett rossz sejtelmeivel, a melyek be is következtek. A felhozott példák eléggé igazolják azt, hogy a szerző a Csel. könyvével a szakaszban sok helyütt önkényesen s következtetlenül bánt el, minél fogva az egyes történeti tények hitelességére vonatkozó következtetéseit nem tartom eléggé indokoltaknak s jogosultaknak. Nézetem szerint ily rövid szakaszban nem is lehet elég alaposan feldolgozni a Csel. tartalmát. A mű 2-dik szakasza a Csel. könyvének céljáról szól. Tudjuk, a szent író nem mondja meg, mit akar a munkájával; a buvárkodó theol.-ok azonban kutatva kutatják sajátos célját s kiki a maga álláspontja szerint más és más tendenciákat tulajdonít neki. Szerzőnk több nézet ismertetése és kritikai elbírálása után Pfeiderer nézetéhez csatlakozik, a mely szerint az író a ker. hitet akarta megvédeni „a pogány világ, különösen a római államhatalom előtt.“ Bizonyítását nem tartom meggyőzőnek, mert az egyes történeti adatok csak kis részben szólnak e mellett, nagyobb részükben vagy semlegesek vagy ellene szólnak. Körülbelül annak a felfogásnak lehet igaza, a mely szerint az író a ker. egyház történetét állítja szemeink elé főleg Pál és Péter mint két főapostol személyének előtérbe tolásával természetesen azért, hogy olvasói okuljanak s buzduljanak rajta. Nagyon fontos szakasza a műnek a 3-ik, mely a Csel. könyvének írott forrásairól szól. Megismertet Schwabbeek, Spitta, Clemen és Hilgenfeld hypothesisaival s miután azokat elvetette, áttér annak bizonyítására, hogy a Csel. könyvének forrásai 1. a páli levelek, különösen a galata levél 2. az u. n. „mi“ forrás, 3. Josefus művei 4. a szóbeli hagyomány. Az első pontra nézve megjegyzem, hogy szerzőnk semmivel sem bizonyítja, hogy a páli levelek a Csel. forrásául szolgáltak volna. A glossolalia, Pál üldözése, megtérése, egyes utjai sat. sat. oly csekély érintkezést mutatnak a páli levelekkel, hogy ez alapon forrásokul nem

tekinthetők. Mint Pál utitársa ismerhette az apostol működését nagyjában s innen magyarázandók az egyező vonások ; az eltérések meg határozottan ellent mondanak a páli levelek felhasználásának. A 2. pontot illetőleg megjegyzem, hogy ez a forrás nem csak azokban a részletekben szolgáltatott anyagot, a melyeket „mi“ részleteknek szoktunk nevezni, hanem a mű más részeiben is. E szakaszoknak szerzője Lukács, a ki egyuttal a Csel. könyvét is szerkesztette. A 3-ik forrást illetőleg szerzőnk nagyon könnyen hívőnek mutatja be magát, amikor a közölt párhuzamos helyekről azt hiszi, hogy azok a Csel. könyvének Josefustól való függését igazolják. Hátha mindkettőnek közös forrása volt, vagy ha ellenkezőleg a Csel. könyvét használta Josefus? Midőn a lehetőségek annyira eltérők, hogy Harnack sem tartja kizártnak a Csel. korábbi keletkezését Josefus műveinél, akkor a bizonyításban a döntő okokat (ha t. i. lehet!) jobban kellett volna összeállítania. A 4-ik forrást : a hagyományt illetőleg megegyezhetünk abban, hogy ez is egyik főforrása volt a Csel. írójának ; hogy vajjon az összes részletek, melyeket szerzőnk felhoz onnét, valók-e, azt nehéz bebizonyítani ; de még nehezebb bebizonyítani, hogy nem irott forrásból vette őket, mert több irott forrás is állhatott rendelkezésére, a melyekből különböző részleteit merítette. Különösen a könyv első fejében feltétlenül állottak egyes oly feljegyzések rendelkezésére, a melyeknek hitelességében alig kételkedtünk, oly hiven tükröztetik vissza az első ker.-ek életét.

A mű 4-ik szakaszában a Csel. könyvének írójáról szól. Az eddigiekből eléggé kitetszik, hogy Harsányi szerint Lukács nem írhatta, mert Josefustól való függése ezt lehetetlenné teszi. De hogy a Csel. írója nem azonos a 3-ik ev.-mal, azt megfoghatatlannak tartom ; szerzőnk adós maradt a bizonyításával. A két irat egy embernek műve. Üres s komoly irányu műbe nem illő az ily bizonyítás : a Csel. szerzőjét tehát szerintünk nem lehet, nem szabad azonosítani a 3-ik ev. és az u. n. „mi“ forrás szerzőjével, Lukácssal. Szerzőnk előbb egy szép tökéletes képet fest magának önkényesen Lukács egyéniségéről, hogy azután annál könnyebben, szembe állithassa a Csel. egész más nemű írójával s kisüsse, hogy nem azonos. Honnan s minő alapon tudja, hogy Lukács milyen ember volt, vagy lehetett, ha nem főleg a Csel. könyvéből? A Csel. írója nézetem szerint Lukács volt ; a mű a 90. év körül keletkezhetett, de csonkán maradt reánk, vagy azért mert a folytatását az író meg nem írhatta, vagy mert az még az elterjedés előtt elveszett. Csak a célzatos kritika teheti azt a 2-ik századra már akár a század elejére, akár későbbi időre gondolunk. Lehetséges hogy Rómában de lehetséges, hogy Efezus vidékén iratott. A kérdést nem dönthetjük el.

A 5-ik szakaszban a Csel. kétféle szövegéről szól, nézetem szerint nagyon röviden. Elítéli Blass nézetét, a mely szerint a

β szöveg régibb, az α szöveg későbbi, de mind kettő Lukácstól ered s elveti a Harnack félét, a mely az α szöveget tartja régibbnek a β szövegnél. Megjegyzendő, hogy a β szöveg későbbi keletű codexekben s nevezetesen codex Bezaében (codex D.), az α szöveg a legrégebbi codexekben található (codex s A B C). A kérdés még sincs egészen eldöntve s ha a legrégebbi nyugati fordítások nem szólnának a D codex szövege mellett, feltétlenül Harnackhoz kellene csatlakoznunk, így azonban a kérdést még eldöntetlennek kell tekintenünk. Harsányi azonban a 3 szöveg keletkezésének egész más magyarázatát: a legrosszabbat adja. Úgy magyarázza e szöveg keletkezését, hogy a későbbi másolók, a kiknek száma idők folytán nagyon megnőtt, folyton toldották, javították a szöveget, hogy végül a β alakját nyerte. Ha ez állana, akkor nem kétféle, hanem többféle szövegalakkal nemcsak a Csel. hanem az új szövetség többi könyveinél is kellene találkozunk, a melyeket hasonlóan másoltak, toldottak s javítottak. Már én is hihetőbbnek találok akár Blass, akár Harnack véleményét, de a Harsányiét semmiképp nem tartom elfogadhatónak. A 6-ik szakaszban röviden közli a Csel. könyvének évszámait, tehát a külső történeti keretet, a melybe az egyes események bele vannak foglalva. Ebben kiindulási alap a 35. év vagyis Pál megtérési éve, innét kiindulva a gal. levél történeti adatait felhasználva az ap. konventet 52-re, cäsareai fogságát 59—61 s rómaiakat 62—64-re teszi, a mely esztendőben Neró üldözése véget vet az ő életének is.

Munkájának végén egy „Függelék“ben ismerteti a magyar prot. theol.-ok felfogását a Csel. könyvről. Ez talán legtöbbet érő vállalkozás, kár hogy oly rövidre szabta s nem foglalkozott részletesebben az egyes prot. theol.-ok nézetével s nem kutatta, hogy nézeteiket miképp igazolják s mely külföldi írőkkel rokonok s mily mérvű ez a rokonság. Sajátságos de való jelenség, hogy külföldi írőknek műveit rendszerint jobban ismerjük, mert forrásokul használjuk mint hazai iróinkat, a mi megbocsáthatatlan bűn, mert így nem gondolhatunk arra soha, hogy theol. irodalmunk számottevő legyen. Miképp vállalkozzék valaki valaminek irására, ha előre látja, hogy figyelemre sem méltatják.

Harsányinak művét figyelemmel olvastam s ajánlom a theológiával foglalkozóknak és az iránt érdeklődőknek, hogy méltassák figyelmükre s olvassák el. Véleményem szerint óriási tévedései vannak az írónak; nézetét nem írom alá épp a főfontosságú kérdésekben; de az bizonyos, hogy kitűzött feladatát öntudatosan s elég körültekintéssel akarja megoldani. Sokat olvasott s tanult s ha ezentul is fog foglalkozni a Csel. könyvével s más irányú theol.-ok nézetét is megszivleli, azt hiszem azt a Baur-féle már is feladott theoriát ő is elhagyja s a mindenben célzatosságot kereső kritikával szemben az igazságot kereső kri-

tika pártjára áll, a melynek elve: nem áldozni fel mindent a mit bebizonyítani nem lehet, hanem megtartani a megtarthatót, ha az ma már be sem bizonyítható.

Eperjes 1905 feb. 10.

Mayer Endre.

Debreceni lelkészi tár. Gyakorlati ev. ref. papi Lexikon. Szerkesztette S. Szabó József, fölszentelt lelkész, debreceni kollégiumi tanár. Debrecen. Kiadja Telegdi K. Lajos utóda, Eperjesy István könyvkiadó hivatala. Ára az első kötetnek: füzve 6 korona, kötve 7 korona; a második kötetnek: kötve 10 korona.

S. Szabó József, a debreceni ev. ref. kollégium főgymnasiumának vallástanára, egy minden szépért és nemesért lelkesen buzgó munkás papi emberünk, szép és nagy vállalat kivitelére határozta el magát, mikor megindította ev. ref. papi Lexikonát, és pedig azzal a szándékkal, hogy 12 kötetből álló sorozatot bocsásson abból közre.

E tudományos theologiai folyóiratunknak, a theol. Szaklapnak, mely létezésének jóformán még csak kezdetén áll, nem lehetett módjában e vállalat első kötetét megjelenése idejében ismertetni s ezért arról is csak most, a második kötet megjelenésekor emlékezünk meg, de mindenesetre óhajtunk arról megemlékezni, hogy tisztességet szolgáltatassunk ezzel is az érdemes szerkesztőnek, ki lelke legjobb gondolataival igyekezik szolgálni az ügyet, a melyet kezébe vett, hogy munkatársainak hatalmas táborával kellő diadalra is tudja azt juttatni.

Mint maga a szerkesztő beszéli el e gyűjtemény első kötetének előszavában, e gyűjtemény előtt már 32 ilyen gyűjtemény jelent meg, úgy, hogy az ő neve alatt megjelent gyűjtemény tehát a 33-ik, az efajta művek sorrendjében. Légyen az bárhánnyadik is, bizonyos dolog, hogy értékében e vállalat messze felül múl minden eddigi megjelent ilyen irodalmi gyűjteményt úgy berendezésének céltudatosan keresztülvitt, mint tartalmának gazdag voltára is.

Egyáltalában nem lehet e soroknak célja, részletes és beható bírálatban részesíteni az együtt egy híján 1200 lapra menő két nagy kötetnek tartalmát. Nem felelne az meg e folyóirat céljának, sem pedig annak különben is szűk kereteit nem vehetjük egy könyvismertetéssel túlságosan igénybe. Meg kell elégednem annyival, ha elmondom főbb címeiben a gyűjteményes két kötet tartalmát, a miből aztán a mű irányát is meg lehet ismerni, s ha aztán néhány sorban összefoglalom a mű szelleme és benső értéke felőli, mindig csak általánosságban mozgó észrevételeimet.

Az első kötet három bibliamagyarázatot, 75 egyházi és szertartási beszédet, a lelki gondozás körébe tartozó 3 dolgozatot s 25 imádságot foglal magában, s a mű végén „Az élet mélyé-

ról" cím alatt 10 apró, a lelkészi működés körébe tartozó, csevegésszerű elbeszélést olvashatunk e kötetben. Az egyházi és szertartási beszédek között vannak ifjúsági istentiszteleti, közönséges, ünnepi, alkalmi beszédek, továbbá keresztelési, konfirmációi, úrvacsorai, esketési, s gyászbeszédek és imák, az imádságok pedig részint alkalmiak, részint halottiak. Ugyanilyen a második kötet beosztása is, a melyben 6 bibliamagyarázat, 59 egyházi és szertartási beszéd, a lelki gondozás körébe tartozó 2 dolgozat, 13 vasárnapi, 7 ünnepi és 16 alkalmi imádság van s az egyházi és szertartási beszédek ifjúsági istentiszteleti, közönséges ünnepi és alkalmi beszédekből s keresztelési és esketési beszédekből és imákból állanak.

Legyen tehát elég ennyi a két kötet tartalmáról.

Nem soroljuk fel e művek szerzőit sem, csak annyit jelzünk, hogy egy hatalmas nagy tábor áll hazai két protestáns, de túlnyomó nagy részben ev. ref. egyházunk tollforgató férfiai-ból e két kötetben előttünk, kik lelkök kincseinek legjavával járultak e gyűjtemény értéke emeléséhez és ahhoz, hogy maradó művet adhasson ki a szerkesztő e kötetekben a jelen idők és a jövő generációk számára. Eddig csak a dunai vidékeken s Erdélyben jelentek meg hasonló vállalatok, de ha a munkás szerkesztőnek sikerülni fog vállalatának mind a tizenkét kötetét kiadni, ezzel ő mindenestre a Tiszántúlnak fogja az elsőség pálmáját megszerezni.

Hogy a közlött művek benső értéke nagyon különböző; hogy az egyikben erőteljesebb a bibliai szellem, mélyebbről felszökkenő az evangéliumi erő; hogy az egyik író inkább a hit titkaiba mélyed, míg a másik inkább a reménység szárnyain csapong, a harmadik meg inkább a szeretet evangéliumát hirdeti; hogy az egyikben inkább a dogmatikus, a másikban a morális elem a túlnyomó, de van köztük akárhány olyan is, a melyekben a hit és az élet szent és való igazságban csókolgatják egymást; hogy az egyik inkább orthodox, a másik inkább liberális, de mindig megtisztult liberális eszméket hirdet, életnézeteket vall: az egy ilyen nagy gyűjteménynél egészen természetes s mondjuk ki bátran, föltétlenül szükséges dolog is.

Nekünk tetszik e gyűjteményben az, hogy van benne akárhány olyan darab, a mely szorosán vett alkalmi voltánál fogva alig-alig mondható el más által azon módon, a hogy azt e kötetekben írva találjuk. Szolgáljanak az ilyen darabok útmutatóul s tanulmányul arra nézve, miképen kell megragadni az adott alkalmakat, a saját eseteket Isten igéjének méltó módon való hirdetésére.

Hiszen nem is az a célunk az ilyen egyházi művek kiadásával, hogy azokat mások mindenestől, szóról-szóra átvegyék és elmondják gyülekezeteik előtt, hanem az, hogy gondolataink-

kal gondolatokat támaszszunk, eszméinkkel eszméket ébreszszünk s mindeneket megtanítsunk saját benső értéköknek fölismerésére.

Az egyikben a tartalom felelhet meg az én lelkem világa szükségleteinek, de a forma már idegen attól az én világomtól; a másikon pedig éppen ellenkezőleg állhat a dolog. Használja e műveket mindenki úgy, hogy tanulja el belőlök, a mi jobb az övénél s ám vegye át azt saját szellemvilága birtokául, s ismét nemesítse meg saját lelke tartalmának s formaérzékének javaival azt, a miről érezi, hogy annál tökéletesebb az ő saját lelkének és szellemének birtoka.

Az értékes két kötetet legjobb lelkiismeretünk szerint melegen ajánljuk hazai protestáns egyházaink lelkészeinek jó akaratú pártfogásába, szellemi, erkölcsi és anyagi támogatásába.

Csiky Lajos.

Isaak Mártha, Mártha néni levelei. Singer és Wolfner. Budapest. 1904. 125. Ára 2 kor.

Ifjúsági irodalmunk egészben véve is szegényes, de protestáns szellemű, s fiatal leányainknak feltétlenül ajánlható művek nélkül épenséggel szűkölködünk. Isaak Mártha könyve e hiányon akar segíteni. Dicséretére legyen mondva, hogy nemcsak a törekvése nemes, hanem a munkája is a legjobb nyomon jár. Oly könyvet irt, melyet a legteljesebb nyugalommal és bizodalommal adhatunk leányaink kezébe. Egyetlen gondolat sincs benne, a melynek nevelő hatása nem volna. A mű minden egyes lapján az ember erkölcsi értékének és egyéni felelősségének teljes és tiszta öntudata szólal meg. Így csak az igazi evangéliumi szellem tud a mindennapi élet feladatairól írni. A mű jellemzésére az Előszó-féléből veszek ki pár mondatot. Az író törekvését és e törekvés kivitelének szellemét e néhány mondat teljesen jellemzi. Én csak arról teszek még itt bizonyosságot, hogy ezek nem frázisok, hanem őszinte és igaz vallomások. „Könyvem a komoly könyvek közé tartozik, bár a célja nem az, hogy könnyeket fakaszson, hanem hogy — mosolyogni tanítson A komoly szó azonban, szerintem, inkább bizonyos emelkedettséget jelent, mint keserű és zord életfelfogást. Azt tartom, hogy komoly — habár nem ugyanazon — dolgokról lehet beszélni kicsinyekkel ép úgy, mint nagyokkal. S hogy az életnek a komoly oldala nem a kevésbé érdekes. Azt tartom, az örömnem fakadhat a könnyelmű, a gondtalan vidámság talajából; még kevésbé fakadhat megelégedés a gondolatok és céltudatos munka nélkül eltöltött fiatal évek nyomában.“ — A mű két részre oszlik. Az első naplószerű elmélkedések, a másik témák sorozata. Amaz könnyed, néha laza formájú, emez tömör, s ezért itt-ott nehézkes is. De egészében kedves és tanulságos, a mit mindenki haszonnal forgathat. Az érdeklődők figyelmébe őszintén ajánlom.

Raffay S.